

Opponensi vélemény
Borhi László: „Hadüzenettől rendszerváltásig. Az Egyesült Államok és
Magyarország, 1941-1991” (Budapest, 2010.)
című akadémiai doktori értekezéséről

Minden jelentős tudományos munkánál, így ez esetben Borhi László által benyújtott akadémiai doktori értekezésnél is felvetődik az a kérdés, hogy a szerző által választott kutatási téma – mely már címében is jelzi időben is átfogó mivoltát – magyar és angol nyelvű levéltári anyaga és szakirodalma uralta-e a dolgozat íróját, vagy éppen fordítva a szerző valóban képes volt-e uralni a tudományos elemzés témájául kiválasztott vizsgálódási kört. Már opponensi véleményem elején leszögezem, hogy Borhi László bírálatra benyújtott munkájáról megállapítható, hogy a szerző képes volt uralni a dolgozatában felvetett – látszólag egyszerűnek tűnő, „csupán” két állam egymásközi kapcsolatait vizsgáló – valójában szerte ágazó, több szálon futó kutatási problematikákat – ezt tükrözi egyébként meggyőzően a disszertáció X fő fejezete és a 44 alfejezet. A szerző egy jól tagolt, meggyőző monografikus igényű rendszerbe tömörítette kutatási eredményeit.

Jogosan vetődik fel az a kérdés is, hogy ennek a fél évszázados időívnek elemzése nem feszíti-e szét a dolgozat kereteit, sikerült-e megtalálnia a helyes arányokat az egyes problémakörök értékelésére, kifejtésére. Az opponens által feltett kérdésre ez alkalommal is kedvező megállapítás fogalmazható meg, ugyanis Borhi László jól szelektált, nem veszett el a részletekben. A már fentebb említett X fő fejezet is arányosnak tekinthető: jellemzőek a 30 oldal körüli fejezetek, a legrövidebb 17, a leghosszabb pedig 55 oldalas.

Ezek után minden tudományos munka bírálataánál feltehető – s megszokott kérdés az –, hogy vajon az értekezés fő célkitűzései, maga a dolgozat egész tartalma, a tartalomjegyzéke, maga a disszertáció címe összhangban vannak-e egymással. A Borhi László által benyújtott disszertáció esetében válaszunk ezúttal is ugyancsak pozitív.

Opponensként a dolgozat vitathatatlan *novúmai, érdemei* közé sorolom, hogy a magyar, illetve angol nyelvű történeti irodalomban dominánsan új levéltári forrásokra épülő, ekkora látószögű, azaz Magyarország 1941-es hadba lépésétől az Antal-kormány első évéig terjedő átfogó szakirodalmi elemzésre nem támaszkodhatott a szerző, – ország tanulmányokra, bilaterális kapcsolatokat rövidebb időmetszetben elemző írásokra természetesen igen –, de a magyar-amerikai kapcsolatokat hat évtizedes ívét átfogó, a magyar, illetve amerikai forrásokat egy-egy rész kérdésben, fejezetben együttesen felhasználó, összevető-összehasonlító magyar, illetve idegen nyelvű tudományos megközelítésre nem építhetett a szerző. S hogy a szerző

minden bizonnyal legfontosabb kutatói szándékát idézzem, „*igyekeztem mindkét nézőpontot érvényesíteni: az Egyesült Államoknak magyarországi, illetve Magyarországnak az Egyesült Államok iránti politikáját,*” (1. o.) s tegyük hozzá, ez az igyekezet eredményesnek bizonyult. Nyomatékosan méltányolom tehát a magam részéről a szerző a disszertáció bevezetőjében említett azon törekvését, hogy igyekezett „*mindkét nézőpontot*” egyidejűleg érvényesíteni, azaz az Egyesült Államok magyarországi, illetve Magyarország Egyesült Államok felé irányuló politikáját. Az egyes fejezetek, alfejezetek híven tükrözik a magyar és amerikai archív források egymásba illeszkedését és ezen belül a jegyzetapparátusban szereplő lábjegyzetek összképét is tekintve hitelesen megállapítható, hogy Borhi László a két ország kapcsolatainak alakulását valóban mindkét fél forrásanyagára építette.

Elfogadom a magam részéről a szerző azon állítását, törekvését (22. o.), hogy több korszakot átívelve sikerrel járult hozzá „*a magyar külpolitika általános történetéhez*” és hogy szándékai szerint „*új szempontokkal gazdagítja Magyarország külpolitikainál szélesebb értelemben vett 1945 utáni történetét.*” Köszönhetően a szerző által feltárt új *primér forrásoknak*, valóban új tudományos értékkel bíró információk kerültek így a disszertációba. Köszönhetően Borhi László szisztematikus feltáró s elemző munkájának, a fő- és alfejezetekben olyan összképet kapunk az amerikai-magyar kapcsolatok hat évtizedes ívéről, amely a későbbi ez irányú kutatások számára minden bizonnyal megkerülhetetlen lesz. Mint ahogy a szerző maga is megállapítja, új tudományos eredménynek tartja Kállai Miklós vagy Kádár János politikai gondolkodásáról szóló elemzéseit, de az opponens maga is úgy ítéli meg, hogy érdemlegesen gazdagodott a magyar történettudományi kutatás „*Kinek volt az érdeke a kiugrás?*” kérdéseit elemző I. főfejezet megállapításai kapcsán; Nagy Imre személyének amerikai szemszögű megvilágításával kapcsolatban, de ide sorolhatjuk a Szabad Európa Rádió szerepéről, a Mindszenty ügyről, a Szent Korona hazatérésének körülményeiről, Grósz Károly amerikai látogatásáról íródott fejezeteket, amely fejezetek hitelesen alátámasztott érvei a szerző új tudományos eredményei közé sorolhatók.

A szerző a 130. oldalon arról ír, ami egyébként jól érzékelteti azt, hogy Borhi László óvatosan, elővigyázatosan kezeli a számára *eddig*, a disszertáció benyújtásáig hozzáférhető külföldi forrásokat, hiszen mint írja „*a titkos hadműveletekre*” vonatkozó amerikai iratanyag *még nem* kutatható. Az eddig többé-kevésbé ismerté vált titkos amerikai műveletek, így pld. a CIA által vezetett-finanszírozott akciók, legyen az például Iránban Moszadek miniszterelnök megbuktatása 1953-ban az *Ajax-akció* keretében, vagy Guatemalában 1954-ben Arbenz elnök megbuktatása a *Siker-hadművelet* révén, illetve 1961 áprilisi, Castro eltávolítását célzó, de kínos kudarcba fulladt *Disznó-öböl* vállalkozás konkrét példái annak, hogy egy kormány

szisztematikus destabilizálása, sőt erőszakos megdöntési szándéka a CIA, illetve az amerikai kormány eszköztárába tartozott. Ezek az általunk említett – s az első két példa vonatkozásában – sikeres titkos műveleti akciók, melyek a Fehér Ház akaratával szembeszegülő s egyúttal a Kreml felé is kacsingató kormányok sikeres megbuktatásához járultak hozzá, alátámasztja a szerző óvatosságát. Jogos tehát Borhi László azon felvetése, hogy egy a keleti tömbbel kapcsolatos amerikai szándékok és ténylegesen megvalósított titkos akciók az ilyen típusú titkos forrásbázis hozzáférhetősége új információkat, új megvilágításokat eredményezhet a Vörös Birodalom közvetlen erőterében található országok, így Magyarország vonatkozásában is.

Néhány megjegyzés az értekezés fundamentumáról, azaz a levéltári forrásokról és a szakirodalmi háttérről. Elismerően meg kell állapítanom az értekezést záró bibliográfiáról, hogy a disszertáció forrás- és szakirodalmi bázisa *kvantitatíve* és *kvalitatíve* is széles anyaggyűjtésről, sok éves munkáról tanúsodik, és ezen belül a szerző saját publikációinak száma a könyvektől, könyvfejezeteken a tudományos cikkekig terjedően jelentősnek mondható. Borhi László akadémiai doktori értekezéséről joggal elmondható, hogy egy több mint két évtizedes magyar és Egyesült Államokban folytatott levéltári kutatásai révén egy nagyszabású kutatói vállalkozást testesít meg a tudományos értekezés, mely terjedelmes és színvonalas munkához ennek megfelelő impozáns jegyzet apparátus is társul. Az 52 oldalas jegyzetek 1517 hivatkozást tartalmaznak, mely hitelesen dokumentálja, tükrözi a szerző azon fő törekvését, hogy széles magyar és amerikai forrásbázis alapján kívánta bemutatni Magyarország és az Egyesült Államok fél évszázados kapcsolatait az 1941-es hadüzenettől az Antal kormány első évéig. A 371 oldalas X. nagy fejezetbe szerkesztett disszertáció azonban sokkal könnyebben kezelhető és praktikusabb lett volna egy olvasó, – és jelen esetben magamra is vonatkoztatva – egy opponens számára, amennyiben egy ekkora volumenű munkánál a jegyzetapparátus lapalji szerkesztésben szerepelt volna. Egy komolyan érdeklődő olvasó természetesen kíváncsi, egy opponens számára pedig kötelező, hogy tételről tételre nyomon kövesse azt, hogy a fő szövegben szereplő megállapítások milyen forrásbázisra, háttérre támaszkodnak, legyenek azok levéltári azonosítók, évszámok, vagy a szerző megjegyzései, magyarázatai. A szerző által választott dolgozatvégi megoldást minden bizonnyal Borhi László sem kedvelné akkor, amikor ő maga is egy másik disszertáció opponenseként kényszerülne arra, hogy újból és újból, oldalról oldalra egy vaskos dolgozat végére lapozgasson.

A jegyzetapparátusnál maradva meg kívánom jegyezni még, hogy a szerző egyébként jól élt annak lehetőségével, hogy számos információt, amelyek ugyan fontosak, de mégsem a fő

szövegbe illeszkedők, – mely önmagában 371 oldalas – , azokat a jegyzetekben helyezte el, ezáltal is lehetővé téve, hogy a disszertáció egyes fejezeteinek sodrása, lendülete, feszessége megmaradjon s így a törzsanyag nem fékeződik le, nem kanyarodik el a kevésbé fontos, illetve részletinformációk tömege által.

Bár alapvetően a dolgozat diplomáciai, külpolitikai dimenzióban mozog, hiszen a szerző által feltárt és valóban jelentős részben új primér forrásanyag ezt a karakterisztikumot adja, de Borhi László szinte minden egyes főfejezetnél – nagyon is elismerésre méltóan - igyekezett érzékeltetni azt is, hogy hogyan alakultak a két ország kereskedelmi forgalmának adatai az évek során. Azonban ide kívánczok egy hiányérzetünk jelzése is: minden bizonnyal nem került volna olyan sok extramunkájába a szerzőnek, sőt a dolgozatnak egy újabb értéket adott volna – és ezt a szempontot a kézirat majdani megjelentetésekor megfontolandónak tartanám a szerző részéről – ha ezeket az egyes fejezetekben elszórtan szereplő, egyébként nagyon is odaillo s helyénvaló, az adott időszakot újabb szempontokkal megvilágító kereskedelmi adatsorokat a fél évszázad vonatkozásában külön összegző export-import táblázatokba, de még inkább az első pillantásra is sokkal informatívabb oszlop grafikonokba szerkesztette volna.

Borhi László az 1956-os forradalommal kapcsolatos, „A Janus arcú amerikai politika” alfejezetben nagyon jogosan teszi fel a kulcsfontosságú kérdést, miszerint „*az amerikai politika megítélése szempontjából fontos kérdés, hogy a háborús eskalációra való hivatkozás ürügy volt-e a tétlenségre, vagy pedig valódi félelemként jelentkezett.*” (136. o.) Borhi e helyütt idézi John Lewis Gaddis egy idevágó megállapítását: „*az amerikai atomfölkény haszontalannak bizonyult a válság idején. Eisenhower óvatossága...világosan megmutatta az atomfölkény korlátait.*” (137. o.) Majd Borhi így folytatja: „*Eisenhower még az az amerikainál gyengébb orosz nukleáris erőttől is megijedt. Vagyis Kelet-Európa a nukleáris politika fogságában volt.*” (137. o.) A szerző egy másik helyen pedig úgy fogalmazott, hogy a Kreml vezetése „*minden bizonnyal tudta, hogy az Egyesült Államok tart a szovjet nukleáris ütőerőtől, és ezért semmit sem fog tenni a magyarok megsegítésére.*” (126. o.)

Borhi László az „amerikai tétlenséget” több okkal is magyarázza: Így többek közt azzal, hogy: 1.) Washington a lengyel, a magyar és a szuezi események egyaránt felkészületlenül érték; 2.) „*a szuezi események is akadályozták, hogy az Egyesült Államok megfelelően reagáljon az eseményekre*” (132. o.); 3.) „*Gomulkával ellentétben Nagy iránt Washingtonban nyílt ellenszenvvel viseltettek*” (133. o.); 4.) „*nem lehetett volna katonai ellátmányokat küldeni Magyarországnak anélkül, hogy meg ne sértették volna Ausztria, Jugoszlávia vagy Csehszlovákia szuverenitását...hagyományos erők számára Magyarország egyszerűen*

megközelíthetelen volt” (135. o.) Borhi az amerikai „*tétlenség*” okai felsorolásakor teljes joggal tesz hozzá egy újabb szempontot, mégpedig azt, hogy 5.) „*az 1956-tal kapcsolatos amerikai politika elemzésekor kevés figyelmet szentelnek annak a szempontnak, hogy Washington milyen támogatásra számíthatott volna szövetségesei részéről. Röviden: semmilyenre.*” (135. o.)

Mindezen – részben már a korábbi magyar és nemzetközi szakirodalomból is ismert – de új forrásokkal is jól dokumentált s az amerikai „*tétlenség*” okait számba vevő argumentáció mellett mégis meglepetéssel tapasztaltam, hogy Borhi ebben a IV. fejezetben éppen az általa feltett s valóban nagyon fontos kérdésre, azaz hogy „*az amerikai politika megítélése szempontjából fontos kérdés, hogy a háborús eszkalációra való hivatkozás ürügy volt-e a tétlenségre, vagy pedig valódi félelemként jelentkezett.*” az olvasó nem kap elegendő argumentációs anyagot, határozott választ a szerző által feltett kérdésre pedig végképp nem. Alaposabban utána nézve a disszertációban annak, hogy milyen információk találhatóak a szerző által feltett lényegi kérdés kapcsán az amerikai döntéshozókat valóban nagyon foglalkoztató szovjet nukleáris képességről, az opponensi bírálat készítése közben az a kérdés vetődött fel bennem, hogy vajon Borhi László mint szerző, avagy az amerikai forrásbázis éppen a magyar 1956 tárgyalása kapcsán különbséget tesz-e, vagy sem a szovjet atomerő lehetséges bevetetőségét illetően a potenciális óvilági-európai (had)szintéren, illetve a potenciális, amerikai kontinensent is magába foglaló, újvilági (had)szintéren, mely utóbbi a globális amerikai-szovjet hadászati erőviszony legfontosabb kérdésévé vált.

Borhi a 137. oldalon azt írja, hogy „*Eisenhower még az az amerikainál gyengébb orosz nukleáris erőitől is megijedt.*”, ami 1956-ban a globális amerikai-szovjet hadászati erőviszonyra igaz is, hiszen az Egyesült Államokat védte még az „óceánpajzs”, területe ekkor még gyakorlatilag elérhetetlen volt a szovjet atomhatalom által, de a *potenciális óvilági-európai (had)szintéren* a katonapolitikai, helyesebben *atomrakéta-geopolitikai helyzet* egészen másként alakult, pontosabban a Szovjetunió javára billent 1956-ban. Ebben az összefüggésben jelzem komoly hiányérzetem a szerző felé, hiszen még egy lábjegyzetnyi utalást sem tett az 1956 november eleji Bulganyin atomrakéta ultimátumra. Igaz, megjegyzem Bulganyinra történik ugyan hivatkozás a 124-ik oldalon, de nem a nevével egybefonódott ultimátum kapcsán. Az általam hiányolt Bulganyin ultimátum a Vörös Hadsereg új közép hatótávolságú nukleáris rakétaképességére alapozva a Kreml rakétadiplomáciája és nukleáris nyomásgyakorlásának első látványos alkalmazása volt a szuezi válság során, melynek eredményeként, idézve a szerzőt, nemcsak „*Kelet-Európa volt a szovjet nukleáris politika fogságában*”, hanem – s ezt már az opponens teszi hozzá nyomatékkal, – az USA nyugat-

európai fő szövetségesei, Nagy-Britannia és Franciaország is, továbbá Izrael is, ami viszont természetesen visszahatott az Egyesült Államok összeurópai és Kelet-Mediterrán katonapolitikai helyzetértékelésére, s ezen belül az Egyesült Államok-Szovjetunió kapcsolatrendszerére, s mindebből következően az amerikai-magyar kapcsolatokra, az Egyesült Államok lehetőségeire 1956 őszén. Úgy vélem a *szovjet nukleáris képesség differenciált megközelítése az 1950-es évek közepén egyfelől egy óvilági- európai összefüggésrendszerben, másfelől a kontinenseken átívelő globális dimenziójában* hozzásegít annak megválaszolásához, amit Borhi László tett fel az amerikai külpolitika megítélésakor, azaz hogy „*a háborús eszkalációra való hivatkozás ürügy volt-e a tétlenségre, vagy pedig valódi félelemként jelentkezett.*” A kérdés megválaszolása akár egy új kutatási irány is lehet, de már a jelenlegi szakirodalmi háttér is lehetővé teszi azt, hogy az amerikai-magyar kapcsolatokat 1956-ban az amerikai-szovjet atomrakéta rivalizálás optikáján át kisérleljük meg áttekinteni.

E ponton az opponens egy hosszabb kitérőt tesz a Bulgaryin atomrakéta ultimátum előzményét jelentő hihetetlenül gyors szovjet rakéta nukleáris képesség fejlődésére. A felvetéseimet részben konkrétan a disszertációval kapcsolatban kritikai élel, hiányérzetből teszem, részben pedig egy akadémiai doktori értekezés megvitatása kapcsán egyúttal végiggondolandó megközelítésnek, problémafelvetésnek is, elsődlegesen a szerző véleményére kíváncsian. A kérdéskör bővebb kifejtését egyfelől az indokolja, hogy a nukleáris korszak feltételrendszerében a II. világháború utáni amerikai-szovjet viszonyrendszer kiemelten legfontosabb vetületét jelentette a két atomhatalom rakétaversengése, másfelől véleményem szerint az 1956-os amerikai „*tétlenség*” magyarázatánál megfelelő súllyal kellene hogy szerepeljen az amerikai-szovjet atomrakéta rivalizálás európai és globális dimenziója, ami viszont Borhi argumentációs rendszerében nem kellő súllyal szerepel. Sőt, a Bulgaryin rakétaultimátumról még lábjegyzetnyi említés sem történik, s ezzel azt a látszatot kelti, hogy az amerikai tétlenség okai között ez nem is játszhatott szerepet. Véleményem szerint az ötvenes évek magyar-amerikai kapcsolatai, beleértve 1956-t is, egy *dinamikus s gyorsan módosuló* amerikai-szovjet nukleáris rakétaversengés és erőviszony keretfeltételén belül értelmezhetők csak megnyugtató módon. Ezt szem előtt tartva az 56-os krízisben szerepet játszó s a Bulgaryin ultimátumban főszerepet kapott szovjet középhatótávolságú atomrakéták nem csak egy távoli szuezi mellék(had)színterét jelentette, hanem egy olyan, mindenekelőtt egy összeurópai s egyúttal globális kihatású gyors nukleáris rakéta (és politikai) erőviszony rendszer átalakulásának egy olyan fontos mérföldkövét is, mely az amerikai-szovjet atomerőviszonyokra és a nukleáris

háború megnövekedett kockázatára is kihatással volt, s ennyiben hatott a Fehér Ház 1956 őszi atomháború dilemmáira. Borhi László egyébként már a disszertáció bevezetőjében, a 13., majd 121., illetve a 126. oldalon tett egy-egy olyan megállapítást, amely a szovjet nukleáris képességgel, elrettentéssel kapcsolatosak, s melyekkel egyet is értek – mint írja: *„Az 1956-os forradalom kudarcra gyökeresen megváltoztatta az Egyesült Államok kelet-európai politikáját. Világossá vált, hogy Moszkva nem engedi el a csatlósokat, és a szovjet nukleáris elrettentés miatt nem lehetett semmit tenni ez ellen;”* ....Eisenhowernek szilárd meggyőződése volt, hogy egy Szovjetunió elleni háború nukleáris lenne. Nem hitt az elrettentésben, abban, hogy mindkét fél tartózkodna a pusztító fegyver bevetésétől. A szerző által „amerikai tétlenség” egyik legfontosabb okaként említett „szovjet nukleáris ütőerő” említésével a magam részéről egyet is értek, azonban számomra nem kellően hangsúlyosan, s dokumentáltan jelenik meg a disszertáció IV. fejezetében. S mint ahogy már jeleztem a szerző Bulganyin miniszterelnök rakétafenyegetését meg sem említi, márpedig ez a kérdés 1956-ban a szovjet nukleáris elrettentés részét képezte.

Már a II. világháború végén a győztes nagyhatalmak vezetői, illetve tanácsadók világosan látták, hogy amennyiben a rakétát és az atombombát egy új fegyverré ötvözik, az globális dimenziókban átalakítja a stratégiai gondolkodást és a nagyhatalmi erőviszonyokat. Ez volt a magyarázata annak, hogy a győztesek nagy versengést folytattak a német csúcs haditechnikai örökségért, s ezen belül megkülönböztetett figyelemmel a V-rakétákért. Ámbár az Egyesült Államok volt az a hatalom, amely a német rakéta örökségből a legtöbbet profitált – 1. Az Elbai előrenyomulás során az amerikaiak jutottak el először Nordhausenbe, ahonnan több száz kész V-2 rakétát szállítottak el a legnagyobb titokban az Egyesült Államokba. 2. A Harz hegységben elrejtett több tonnányi rakéta dokumentáció a kezükbe került. 3. A német rakétakutatás és fejlesztés elitje Wernher von Braunnal az élen az amerikaiak rendelkezésére bocsátotta magát – de mégis a Szovjetunió lett az a hatalom, amely már az 50-es évek első felében az atombombát és a ballisztikus rakétát hatásos módon kombinálta és a középhatótávolságú atomrakéták sorozatgyártására és rendszerbe állítására volt képes, éppen az 1956-os forradalmat megelőző hónapokban.

Kardinális kérdés, hogy a rakétafejlesztésnek Moszkva már a háború után közvetlenül „zöld jelzést” adott. A szovjet rakétaépítési program már lényegében 1945 nyarán megkezdődött a Szovjetunió német megszállási zónájában, így a Harz hegységben található Nordhausen-ben, illetve A4/V2 rakéták fő kísérleti és gyártási színhelyén az Usedom szigetén található Peenemünde bázison. Német segítséggel a szovjetek már 1946. októberében 6 darab V-2 rakétát lőttek ki. 1945. október 22-én a szovjetek egy gyors akció keretében több mint

300 német rakéta technikust, 40 db V-2 rakétát és összesen több mint 14 ezer tonna speciális gépet, technikai berendezést 2270 vagonnal a Szovjetunióba szállítottak. Míg a német V-2 „csodafegyver” csak a La Manche-csatorna „átlövésére” volt képes, addig Szergej Koroljov szovjet fő rakétakonstruktor 1947 januárjában Sztálinnak már ötszáz-hatszáz kilométer hatótávolságú rakéták kifejlesztésére tett javaslatot. A Sztálingrád közelében felállított Kapusztjin Jar szupertitkos rakétabázison intenzív munkák folytak. Az első R-1-típusú rakétát 1947. október 18-án lőtték fel a szovjetek, mely lényegében a V-2 rakéta kissé módosított változata volt. A Szovjetunióba hurcolt német rakéta specialisták legnagyobb hozzájárulása minden bizonnyal az volt, hogy a Szovjetunió 1948-tól szériaszerűen gyártotta a V-2 rakéta másolatát, az R-1 típusú rakétát. Az R-1 rakéta 850 kg hagyományos robbanóanyaggal, 270 km hatótávolságú volt. 1950 novemberétől az R-1 rakétát rendszeresítették a Vörös Hadseregben.

Sztálin hiába rendelkezett 1949-től szovjet atombombával, a Szovjetunió területéről az Egyesült Államok területét az akkori szovjet bombázókkal a hatalmas távolságok miatt nem tudta elérni. A Szovjetunióknak, ellentétben az amerikaiakkal, a geostratégiai kényszer miatt nem maradt más választása, mint hogy éppen a kifejlesztendő nagy hatótávolságú ballisztikus rakétafegyverekben látták azt az alkalmas atomhordozó eszközt, amellyel célba vehetik az amerikai nagyvárosokat, s így módon katonailag egyenrangúvá válhatnak a távoli, s a II. világháború utáni években még elérhetetlennek tűnő Egyesült Államokkal. Koroljov még 1949-ben Sztálintól azt az utasítást kapta, hogy olyan nagy tolóerejű óriásrakétákat állítsanak elő, amelyek képesek a föld gravitációját és légellenállását leküzdve olyan magasságba emelkedni, hogy utána ballisztikus pályán már „interkontinentális rakétaként” elérhessék az Egyesült Államok területét. 1954 májusában született meg a Kreml döntése arról, hogy az ilyen interkontinentális rakéták szupertitkos bázisa a kazahsztáni Bajkonurban épüljön fel. A biztató rakétakísérletek nyomán a szovjet vezetés azzal számolt, hogy rövid időn belül képes lesz a hatalmas földrajzi távolságok átlövésére, s ezzel az amerikai „óceánpajzs” áttörésére, s így módon az USA (atom)sakkban tartására. Ez a célkitűzés végül az 1957. októberi „Szputnyik-sokkal” vált hadászati értékű világszenzációvá. A Vörös Hadsereg az amerikaiakat megelőzve interkontinentális rakétákkal rendelkezett. Az 1956 februári XX. Kongresszus új nemzetközi programja, így a világháború elkerülhetősége, a békés egymás mellett élés, döntő módon erre a küszöbön álló, már 1956-ra várt – s végül 1957-ben megvalósított – szovjet rakétatechnikai előny megszerzésére épült.

Hruscsov a szovjet haderőkön belül egyértelműen a rakétafejlesztést favorizálta. A szovjet pártfőtitkár a nehéz bombázókat drágának tartotta, miközben a ballisztikus

rakétafegyverben egy relatíve olcsóbb, gyorsabban előállítható és mindenekelőtt egy perspektivikusan – Amerikát is elérni képes - ígéretes fegyvert látott. Hruscsov és tábornok tanácsadói felismerték, hogy az atomrobbanófejekkel felszerelt rakétákkal lehetővé válik egy állam katonai hatalmának addig hihetetlen módon történő térbeli kiterjesztése, óriási távolságok áthidalása. Kezdetben az atombombák nagy súlya miatt azok célba juttatása csak nagy hatótávolságú bombázógépeken volt lehetséges, azonban ez a helyzet 1953-ra megváltozott, amikor először tesztelték sikeresen a hidrogénbombákat az amerikaiak, majd a szovjetek és mivel ezek a nagyobb robbanóerejük ellenére jóval könnyebbek voltak, ezért technikailag megoldhatóvá vált a rakétákkal való célba juttatásuk. Az úttörő szerep e téren egyértelműen a Szovjetuniót illeti. Az R-1-ből továbbfejlesztett R-5 rakéta 1953 márciusában hajtott végre sikeres startot, majd a szovjet konstruktőrök 1956. elején már alkalmassá tették atomtöltet hordozására is, és ezzel az első atomrobbantó fejű ballisztikus rakéta volt a világon, azaz pár hónappal a magyar forradalom kitörése előtt. Az egyfokozatú R-5 már igazi közép hatótávolságú rakéta volt: 1,5 tonna hasznos teherrel, azaz atomrobbanófejjel s már 1200 km-es hatótávolsággal. Ez az úgynevezett R-5M rendszeresítésre került a Vörös Hadseregben belül. Hogy nem blöffről van szó, azt egyértelműen alátámasztották a Fehér Házba befutó információk. 1955 nyarán észlelték először a NATO-tag Törökországba kihelyezett amerikai radarok az első szovjet közép-hatótávolságú ballisztikus rakétákat. A szovjet nukleáris képesség dinamikus növekedése miatt 1954 októberében adott Eisenhower elnök utasítást arra, hogy fejlesszék ki az U-2-es szuperkémrepülőgépet, melynek rendszeres felderítési berepülései 1956 júniusától kezdődtek el. Az R-5M atomrakétákkal a Szovjetunió területéről ugyan az Egyesült Államok területét még nem lehetett elérni, de a NATO európai államai már a szovjet atomrakéták pár perc időtartamú pályáivén belül helyezkedtek el. Nyugat-Európa számára ez az új geostratégiai helyzet egyértelműen az „atomtűsz” szerepet jelentette. S nem kellett sokat várni a szovjet atomzsarolás első diplomáciai tesztelésével sem. 1956 áprilisában, amikor Hruscsov Londonba látogatott, félig-meddig viccesen megfenyegette az angolokat a szovjet atomrakétákkal, ugyanis akkor, amikor Anthony Eden felesége megkérdezte Hruscsovtól, hogy vajon mire is képesek a szovjet rakéták a német V-rakétákhoz képest, Hruscsov fellengzősen nyilatkozott: „Nagyon nagy hatótávúak. Könnyedén elérik a maguk szigetét, sőt messzebbre is eljutnak.” Mindez tehát 1956 tavaszán történt.

Éppen az aggasztóvá váló szovjet rakétaelőny, s különösen az R-5M szovjet ballisztikus atomrobbanófejű rakétának a stratégiai jelentősége kényszerítette ki az USA-ból, hogy maga is gyorsított ütemben hasonló rakétákat állítson elő. Az amerikaiak 1945 után prioritást a nukleáris bombával felszerelt, nagy hatósugarú, honi bázisokra telepített hadászati

bombázóknak – a B-29-seknek, majd a B-36-soknak – adtak, s nem a rakétáknak. Az Egyesült Államokban 1957-ig a rakétakutatások nem kaptak prioritást. Az USA haderői a Szovjetunió sakkban tartására, a vörös birodalommal szomszédos vagy közeli országokban rendelkeztek óvilági szövetségesekkel s így természetesen közeli bázisokkal is, és ezért nem kellett az óceánok túlsó partjairól hadászati rakétákkal fenyegetnie a Szovjetuniót. A német V-rakéták „atyja”, Wernher von Braun így hiába szegődött az USA szolgálatába, de egy darabig tétlenségre kárhoztatták.

A szovjet R-5-höz hasonló amerikai középhatótávolságú rakétát Wernher von Braun és csapata fejlesztette ki a koreai háború légkörében. Az úgynevezett *Redstone* rakéta 3 tonna hasznos terhet 320 km távolságra tudott eljuttatni. 1956 elejétől von Braun a *Redstone* rakéta továbbfejlesztett változatát, a nagyobb hatótávolságú *Jupitert* fejlesztette ki, mely azonban csak 1958-ban volt bevetésre kész állapotban, s melyet aztán az amerikaiak Olaszországba és Törökországba is telepítettek 1958-tól. Ebben a szovjeteket először beérni, majd lekörözni kritikus atomrakéta versengési szakaszban zajlott a magyar-egyiptomi ikerválság. S Kreml először éppen a szuezi válság kapcsán 1956-ban a Bulganyin-ultimátum révén használta politikai nyomás gyakorlására újkeletű középhatótávolságú atomrakéta potenciálját.

1956. november 4-re a magyar katonai-politikai helyzet „tisztázódott”, s országot immáron katonailag kontrollálva, és szabad cselekvési lehetőséghez jutva, november 5-én éjjel Nyikolaj Bulganyin miniszterelnök már átadhatta ultimátumértékű – szovjet atomrakétafenyegetést tartalmazó – jegyzékét Londonnak, Párizsnak és Tel-Avivnak. Míg Hruscsov rakétamegjegyzését félig-meddig „tréfának” szánta 1956 áprilisában a brit miniszterelnök felesége megrémisztésére, addig Bulganyin miniszterelnök november 5-i rakétaultimátuma már teljesen hivatalos diplomáciai dokumentum volt:

„Milyen helyzetbe kerülne Nagy-Britannia, ha nála erősebb államok támadnák meg, olyanok, melyek rendelkeznek az összes korszerű tömegpusztító fegyverrel? Ilyen országok lehetnek, és megtehetnék, hogy nem haditengerészeti, vagy légiflottát küldenek Anglia partjai ellen... Más eszközökkel, így például rakétákkal is elérhetik ugyanazt a célt. Mi el vagyunk szánva arra, hogy erőt alkalmazzunk az agresszorok megsemmisítésére és a béke helyreállítására a Közel-Keleten. Reméljük, Ön elég okos lesz ahhoz, hogy levonja ebből a megfelelő következtetéseket...”

Az 1956. november 5-i Bulganyin-rakétaultimátumot nem tekinthetjük csak egyszerűen „blöffnek”: a Vörös Hadsereg nem „makett” közép-hatótávolságú rakétákkal és atomrobbanófejekkel rendelkezett 1956 őszén, hanem ezek ekkorra már rakétatüzérségi gárdahadosztályokban rendszeresített valóságos, Londont, illetve Párizst ténylegesen elérni

képes ballisztikus atomrakéták voltak, s ezek létéről az amerikai döntéshozók is tudtak. Hruscsov a szovjet rakétaultimátumról a következőképp vélekedett: „*Anglia és Franciaország kormányai tökéletesen tisztában voltak vele, hogy Eisenhower beszéde, amelyben elítélte az agressziójukat, csak a külvilág felé tett gesztus. De amikor mi fenyegettük meg a három agresszort, arról tudhatták, hogy mi nem a közvéleménynek játszunk, és nagyon komolyan vettek minket...Történelmi fordulópontot jelentett, hogy 1956-ban nemzetközi befolyásunk révén megállítottuk Anglia, Franciaország és Izrael agresszióját Egyiptom ellen ... Addig azt hitték, csak blöffölünk, amikor azt mondtuk, hogy a Szovjetuniónak hatékony rakétái vannak. De ezután már tudták, hogy csakugyan vannak rakétáink. És ennek meglett a hatása.*”

Míg 1956-ban a Kreml a magyar (s az európai – birodalmi) status quo megtartása érdekében a bevált módon, a hagyományos szárazföldi erők – földrajzi közelségre építő – bevetésével kényszerítette ki akaratát, addig a Közel-Kelet krízis kapcsán Hruscsov részben új rakétapotenciálját, részben formálódóban lévő harmadik világ doktrínáját tesztelte. A Bulgaryin-ultimátum révén a Szovjetunió a „hatalmi mérleg” serpenyőjébe először dobta be külpolitikai célok elérése érdekében új keletű rakétapotenciálját. A globális dimenzióban katonailag-hadászatiilag ugyan gyengébb, de az *európai színtéren* már elég erős Szovjetunió volt az, és nem az Egyesült Államok, amelyik 1956. november 5-én rakétopolitikai offenzívába kezdett világpolitikai súlyú kérdések eldöntésére, amit aztán hat évig – az újabb szovjet rakétasikerek hatására, a Szputnyik-sokktól a Hold-rakétán s Gagarin űrutazásán át –, az 1962-es kubai rakétaválságig le sem állított Hruscsov. Kevésbé ismert, hogy alig három évvel a Bulgaryin ultimátum után 1959 nyarán a második berlini válság keretében Hruscsov az NDK területére 12 R-5M atomrakétát helyezett át, melyeket ugyan pár hónap után visszatelepítettek, de a manőver mindenesetre fontos tanulságként szolgált középhatótávolságú atomrakéták külföldre történő telepítése során szert tett tapasztalatok révén, melyeket nem utolsó sorban 1962 tavaszán a Kubában történt rakéta telepítés során hasznosítottak az úgynevezett Anyadir-terv keretében. A rakéta fegyvernem a Szovjetunióban egy hihetetlenül gyors fejlődési ívet futott be és néhány év alatt a hagyományos fegyvernemek ellenállása ellenére a Szovjetunió legfontosabb haderőnemévé vált, melynek első látványos (erő)demonstrációja éppen 1956 őszén a Bulgaryin rakétaultimátum volt. A Vörös Hadsereg ezt követően minden év november 7-én a Vörös téren megrendezett katonai parádék során fitogtatta erejét: az elsöre éppen a sikeres Szputnyik fellövés után 1957 novemberében került sor, amikor az októberi Szputnyik sokk után az Egyesült Államok területének elérése interkontinentális atomrakétákkal a reális szovjet atomfenyegetés tartományába került.

A fentiek ismeretében térünk vissza ismét Borhi László által feltett, de számomra nem meggyőzően megválaszolt kérdésre, azaz hogy 1956-ban az amerikaiak részéről „*a háborús eszkalációra való hivatkozás ürügy volt-e a tétlenségre, vagy pedig valódi félelemként jelentkezett.*” Véleményem szerint a szovjet nukleáris képesség differenciált megközelítése 1956-ban mint egy lehetséges kutatási irány segíthet a kérdés megválaszolásában. Mint amit fentebb vázlatosan kifejtettem, egy óvilági-európai összefüggésrendszerben a szovjet rendszerbe állított középhatótávolságú atomrakéták – s ezekre zsaroló szerepe jelent meg a Bulganyin ultimátumban – már valódi fenyegetést reprezentáltak. A kontinenseken átívelő globális dimenzióban bevethető szovjet interkontinentális rakéta, az R-7 1956-ban még nem volt bevethető állapotban, így nem jelenthetett közvetlen reális rakéta atomveszélyt az Egyesült Államok területére, azonban a NATO európai országainak atomtűszerepe és a NATO-ban testet öltött amerikai garancia magában rejtette a háborús eszkaláció veszélyét. Így úgy gondolom, hogy egy valóban szisztematikus 1956 körüli amerikai-szovjet rakétarivalizálással kapcsolatos új primér forrásokat is feltáró jövőbeni kutatás igazolhatja archiválisan minden bizonnyal azt, hogy az amerikai legfelső döntéshozóknál a „tétlenség” mögött valós amerikai atomháborús félelem húzódott s nem csupán „ürügyként” szolgált a háborús eszkalációra történt hivatkozás.

Borhi László disszertációja téziseiben az I. fejezet összefoglalása kapcsán olvasható (10. o.), hogy a magyar „*politikai elit angolszász beállítottságú része túlértékelte Magyarország fontosságát, de sohasem értette meg ezeknek a hatalmaknak a külpolitikai helyzetét, céljait és orientáltságát. A külpolitika önálló tudományágként nem létezett Magyarországon úgy, ahogyan Angliában vagy Franciaországban, Aronnak, Waltznak, Mackindernek, Morgenthau-nak, vagy Naumannak nincsen magyar megfelelője. A magyarok olyan hatalmak szimpátiáját igyekeztek elnyerni, amelyeknek nem volt közép-európai érdekeltsége soha... Mindkettő tengeri (maritime) (kiemelés: B. L.) hatalom volt, de Budapesten ezt nem vették észre.*” A disszertáció II. fejezete 65. oldalán az alábbi megállapítás olvasható: „*Roosevelt nem vette komolyan a szovjet veszélyt és európai szárazföld ellenőrzésénél fontosabbnak ítélte a tengeri hatalmat.*” Nagyon fontosnak tartom, hogy Borhi László az előbb idézett *tengeri dimenzió* fontosságának kérdéskörét egyáltalán felveti, mert magam is kulcskérdésnek tekintem ezen – a tengeri nagyhatalmakra oly jellemző – *maritim szemlélet* hatását, következményeit a magyar külpolitika lehetőségeire. A magyar hagyományos szemlélet túlságosan is kontinentális jellegű és alapvetően *belülről kifelé* tekintő, azaz Kárpát-medence belsejéből a tenger felé tekintő, miközben a tengeri népek hagyományosan *kívülről*, azaz *tenger felől* jövet a kontinens *belseje* felé tekintenek. Úgy vélem és erről keveset szólunk

általában, hogy Trianon következményei, illetve átkai közé tartozik, hogy az I. világháború után Európa „Bolíviája” lettünk, azaz egy tengeri kijáróját elveszített és ezen tengeri impulzusokat csak nagyon közvetetten kapó országgá váltunk. s a magyar politikai döntéshozók – s erre tett utalást Borhi László – nem értették meg ezeknek a tengeri hatalmaknak a külpolitikai helyzetét, céljait és orientáltságát. Ezeket a szemléleti kérdéseket csak nagyon ritkán vetik fel, s ezért nagyon fontosnak tartom, hogy egy olyan akadémia doktori értekezésről van szó jelen esetben, amely ezt a kérdést felvillantotta, exponálta s ezért természetesen vártam a folytatást is. Borhi László azonban az amerikai-magyar kapcsolatok szisztematikus felvázolása során adós maradt azzal, hogy az amerikai geopolitikai- külpolitikai tervezés, s ténylegesen megvalósított külpolitikai lépések megértésénél érzékeltesse az Egyesült Államokra Mahan admirálistól, az 1898-as amerikai-spanyol háborútól Theodore Rooseveltten át olyan külpolitikai tanácsadókig-döntéshozókig, mint Kennan, Kissinger, Brzezinski oly jellemző *navalista-maritim* geopolitikai gondolkodást és reálpolitikai lépéseket.

Természetesen szinte nincs olyan bibliográfia, amelyhez az opponens ne tudna még egy-két művet, írást megemlíteni. Ezért ezen megjegyzésemet nagyon visszafogottan teszem, hiszen fentebb egyszer határozottan leszögeztem már, hogy a disszertációban feldolgozott amerikai és magyar levéltári anyag számomra egyértelműen meggyőző *primer* forrás feltárási és *szekunder* irodalomgyűjtési munkáról tanúskodik. Mégis utalnék egy olyan – az amerikai döntéshozókra befolyással bíró – amerikai szerzőre és geopolitikai munkáira, amelyekről úgy gondolom, hogy szerepelnie kellett volna egy egyébként igen széles levéltári és szakirodalmi anyaggyűjtésre épülő terjedelmes disszertációban, ha már a szerző felhívta a figyelmet a *maritim* szemlélet fontosságára. Valójában persze nem csak formai kérdésről van szó, azaz hogy egy, vagy két munkával több vagy kevesebb van egy több mint 50 oldalas jegyzetapparátusban, hanem sokkal inkább arról van szó, hogy a szerző által érintett részkérdések, illetve felvetések tárgyalásánál azok a geopolitikai művek és azok főbb, a *maritim* gondolkodást markánsan tükröző megállapításai valóságos hiányként jelennek-e meg az amerikai külpolitikai gondolkodás és cselekvés óvilági bemutatásakor a II. világháború utáni években.

Az utóbbi évtizedek magyar történetírása szinte egyáltalán nem tulajdonított jelentőséget a II. világháború alatti-utáni észak-amerikai geopolitikai gondolkodás elemzésének. Különösen igaz ez az egyik legnagyobb hatású Nicholas John Spykman geopolitikai nézeteire, miközben az amerikai geopolitikus „szívterületről”, „magterületről” („*Heartland*”) és az eurázsiai „peremterületekről” („*Rimland*”) a II. világháború éveiben

kifejtett tézisei széles körben ismertek voltak az észak-amerikai döntés előkészítők körében, s így közvetve-közvetlenül hatottak az amerikai-szovjet rivalizálás során az észak-amerikai geopolitikai gondolkodásra és legfelső döntéshozatalra. Spykman két művére gondolok, – *Nicholas John Spykman: America's Strategy in World Politics. The United States and the Balance of Power. Harcourt, Washington, 1942.; Nicholas John Spykman: The Geography of the Peace. (1944) Ed. by Helen R. Nicholl. Copyright, 1944. Library of Congress., Archon Books, Washington, 1969.* – amikor fentebb jeleztem a bibliográfiánál, hogy Borhi értekezése javára vált volna, amennyiben ezeket a disszertáció írása során felhasználta volna, pontosabban amerikai (levéltári) források kiértékelésénél mint egy sajátos átvilágítási szempont a Spykman által képviselt *maritim* gondolati elemek helyt kaptak volna. Spykman nézetei – 1943-ban bekövetkezett halála ellenére is – jelentős mértékben befolyásolták a Fehér Ház konkrét eurázsiai kül- és katonapolitikai lépéseit a hidegháború éveiben, s így az 1950-es években is. A hidegháborús észak-amerikai globálstratégia, s konkrétan az 1956-os magyar forradalom és annak nemzetközi elszigetelődése és leverése kapcsán, a Fehér Ház egyes kül-és katonapolitikai (*nem*)lépései vizsgálata során azért érdemes szem előtt tartani Nicholas John Spykman geopolitikai nézeteit, mivel szellemi öröksége markánsan befolyásolta a kortárs észak-amerikai hidegháborús külpolitikai-geostratégiai gyakorlatot, azaz a reálpolitikát.

Az 1949 tavaszán létrehozott NATO révén a Fehér Ház a tengerparti Európára kiterjedő katonai garanciát, atomernyőt nyújtott. A NATO létrejötte megvalósítását is jelentette Nicholas Spykman geopolitikai nézeteinek, amelyeket nem sokkal halála előtt (1943) fejtett ki az európai (és ázsiai) peremvidékek, a „*Rimland*” geostratégiai jelentőségéről: „*Téves Mackindernek az a tétele, miszerint »Aki uralkodik Kelet-Európán, kormányozza a magterületet; aki uralkodik a magterületen, kormányozza a világszigetet; aki uralkodik a világszigeten, kormányozza a világot«.* Ha már az Óvilág hatalmi politikáját mindenképpen egy jelmondatba akarjuk sűríteni, akkor annak a következőképpen kell hangoznia: *»Aki uralkodik a peremterületen, kormányozza Euráziát; aki kormányozza Euráziát, uralkodik a világ sorsa fölött«.* Harminc éven belül az Egyesült Államok már kétszer bocsátkozott háborúba, s biztonságunkat mindkét esetben az a lehetőség fenyegette, hogy az eurázsiai masszívum peremterületét egyetlen hatalom hajtja majd uralma alá.”

A hidegháborús korszak egyik legnagyobb befolyású amerikai diplomatája, George F. Kennan – akit Borhi Iászló is több alkalommal citál - az Amerikai Egyesült Államok hatalmi egyensúlyáról és az eurázsiai tengeri peremterületek jelentőségéről vallott nézetét – mely ugyancsak magán viseli Spykman gondolatait – az alábbi módon foglalta össze 1951-ben:

„Felismertük, történelmünkben biztonságunk hosszú távon Nagy-Britannia helyzetétől függött ..., miközben maga Nagy-Britannia helyzete is az európai egyensúly függvénye volt. Ebből következik, hogy mind számunkra, mind Nagy-Britannia számára meghatározó jelentőségű volt, hogy az európai kontinens semmiféle szárazföldi hatalma ne hajthassa uralma alá egész eurázsiai földmasszívumot. ... Nekünk mindenáron meg kellett akadályozni, hogy egyikőjük a többit a maga uralma alá hajtsa, s hogy a hatalom a földmasszívum tengerjáró peremállamait bekebelezze, és ezáltal egy szárazföldi hatalom erős tengeri hatalommá is fejlődjék, mely ezzel aláaknázná Nagy-Britannia helyzetét. E hatalom ilyen feltételek közepette elkerülhetetlenül arra törekszik, hogy a tengerentúli térségek felé terjeszkedjen. Ez a hatalom fenyegetne bennünket, mert Belső-Európa és Belső-Ázsia hatalmas embertömegeire támaszkodna. Ennek a tapasztalatnak a jegyében felismertük, hogy mi magunk is alapvetően érdekeltek vagyunk Európa és Ázsia peremhatalmainak jóléte és függetlensége fenntartásában: tehát azon országokról van szó, amelyek tekintetüket kifelé, az óceán felé fordítják, ahelyett, hogy befelé, a szárazföldi hatalmi növekedésre törekednének.”¹

A Truman-időszakban létrehozott NATO, ANZUS, illetve a Eisenhower-Dulles adminisztráció nevéhez fűződő SEATO, Bagdadi Paktum (CENTO), s az USA számos bilaterális egyezménye a szovjet-kínai blokk mentén (így például Spanyolországgal és Japánnal) az eurázsiai peremterületeken egy tengeri-peremterületi „bekerítési félholdat”, „geostratégiai Nagy Falat” hozott létre. Megvalósult ezzel az 50-es évek közepére az egyik legnagyobb hatású amerikai geopolitikus, Nicholas Spykman még 1943-ban kifejtett geopolitikai fő tézise, a „Rimland”-teória, miszerint „aki uralkodik a peremterületen, kormányozza Euráziát; aki kormányozza Euráziát, uralkodik a világ sorsa fölött”.

William T. Fox észak-amerikai geopolitikus a II. világháború utáni észak-amerikai geopolitikai gondolkodás sajátosságairól, a Spykman által tanácsolt „peremvidék-koncepcióról” 1983-ban megjelent írásában így fogalmazott: „Nicholas J. Spykman, aki a tengerentúlon a leghatározottabb és legnagyobb hatású kritikáját nyújtotta Karl Haushofer Geopolitik-jának, az *America's Strategy in World Politics*, valamint *Geography of the Peace* című munkáival egy új Mahan volt Mackinder köntösében. Annak megakadályozása érdekében, hogy a Régi Világ bármelyik hegemónikus hatalma végső győzelmet szerezzen, legyen annak székhelye Berlinben, vagy máshol, az Újvilág hegemónikus hatalmának minden szükséges lépést meg kell tennie azért, hogy biztosítsa a peremvidéken fekvő nagyhatalmak hosszú távú függetlenségét. Ezek közé tartozik Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült

¹ KENNAN, Georg F.: *Amerikas Aussenpolitik 1900 bis 1950 und ihre Stellung zur Sowjetmacht*. Zürich-Stuttgart-Wien, 1952. 15. o.

*Államok számára akkor még ellenséges Japán. ... Spykman sikeres peremvidék-konceptiója az észak-atlanti demokráciák és az eurázsiai kolosszus között kibontakozó versengésről ad képet. A modern kor két nagyhatalmának bekerítő-bekerített kapcsolatában van néhány olyan vonás, amely megkülönbözteti a Mackinder-féle szárazföldi hatalom és tengeri hatalom közötti konfrontációtól. Spykman számára a szigeti hatalmak biztonságáért folyó harcban a kritikus terület nem Mackinder Osteuropája, hanem az európai és az ázsiai peremvidékek.”*²

Zbigniew Brzezinski észak-amerikai kül- és geopolitikus a hidegháborús korszak legfontosabb geopolitikai tétjéről, Eurázsia tengeri peremvidékei jelentőségéről 1997-ben magyarul is megjelent, Spykman nézeteit is tükröző, „A nagy sakktábla” című művében úgy fogalmazott, hogy „az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti versengés bizonyos tekintetben a geopolitikusok legdédelgettebb elméleteinek beteljesülését jelentette: az Atlanti- és a Csendes-óceánon uralkodó első számú tengeri hatalom állt szemben a világ első számú szárazföldi hatalmával, amely vezető szerepet játszott Euráziában (a kínai-szovjet tömb által elfoglalt terület megdöbbentő mértékben emlékeztetett a Mongol Birodalom nagyságára). A geopolitikai dimenzió világosabb már nem is lehetett volna: Észak-Amerika Eurázsia ellen, s közben az egész világ a tét. A győztes valóban uralkodott volna az egész földgolyón. Nem volt senki, aki útjába állhatott volna a végső diadal után... Geopolitikai szempontból nézve a konfliktus nagyrészt Eurázsia peremvidékein folyt. A kínai—szovjet tömb Eurázsia nagy részén uralkodott, de nem ellenőrizte a peremvidékeket. Észak-Amerikának sikerült szilárd pozíciót elfoglalnia a nagy eurázsiai földrésznek mind a legnyugatibb, mind a legkeletibb partjain. Ezeknek a kontinentális hídfőknek a védelme – amit a nyugati »fronton« a berlini blokád, a keletin a koreai háború testesített meg – volt az első stratégiai tesztje annak, ami később hidegháború néven vált ismertté.”³

A tengerpart nélküli Magyarország nem lehetett része az USA és a Nyugat, Washington és a NATO szemszögéből oly lényeges európai tengeri peremterületnek. Minden bizonnyal megállja helyét azaz állítás, hogy nem utolsó sorban ezen – a Spykman-féle geopolitikai iskola által a fentebb már idézett s markánsan mottóba tömörített – geopolitikai adottság, Magyarország Európa belsejébe zárt földrajzi helyzete miatt is a Fehér Ház 1956 őszén több csatorna révén igyekezett tudtára adni a Szovjetuniónak, hogy nem tekinti Magyarországot potenciális katonai szövetségesének. Spykman gondolatmenetét követve az

² FOX, William T.: A geopolitika és a nemzetközi kapcsolatok. IN: CSIZMADIA / MOLNÁR / PATAKI 1999, 109–115.

³ BRZEZINSKI, Zbigniew: A nagy sakktábla. Amerika világhéghatalma és geostratégiai feladatai. Európa Kiadó, Budapest. 1999. 12–13.

amerikai külpolitika a magyarországi kérdést, az 1956-os forradalmat a kontinentális „magterületet” birtokló Szovjetunió „belügyének” tekintette. Úgy véljük, hogy a Spykman legfontosabb nézeteit átvevő-követő, s uralkodóvá vált amerikai geopolitikai gondolkodásnak megfelelően az európai kontinens belsejében elhelyezkedő s a *tengeri peremterület mögött* található Magyarország a II. világháborút követő években (évtizedekben) geopolitikailag teljesen érdektelen volt a tengerentúli óceáni szuperhatalom Amerikai Egyesült Államok számára, s ez igaz mind a negyvenes évek második felére, mind pedig az 1956-ra is. Magyarország földrajzi elhelyezkedése, egyértelműen kontinentális adottságai miatt nem lehetett még lehetséges geostratégiai komponense sem a Washington számára oly lényeges európai óceáni-tengeri „peremterületnek”, mely Spykman egyik legfontosabb szellemi öröksége volt. Washingtonban tengerpart nélküli hazánkra mindvégig úgy tekintettek, hogy az nem része az európai „tengeri peremterületnek”, a „Rimlandnak”, sőt, éppen ellenkezőleg! Magyarország a II. világháború eredményeként az Elbától az Usszúri folyóig húzódó eurázsiai szovjet blokk, az Amerikai Egyesült Államok (és Nyugat-Európa) számára veszélyes atomhatalommá vált bikontinentális Kreml-impérium, a „vörös szívterület”, a „Heartland” szerves – Kárpát-Ukrajna révén közvetlenül határos – részévé vált. A vasfüggöny által érdekszférákra kettévágott Európában Magyarország a Varsói Szerződés tagállamaként egyfelől a keleti tábor szerves részévé vált a *vörös magterületen belül*, annak külső nyugati peremív részelemét alkotva (Moszkva felől nézve), másfelől Magyarország a nyugat- és dél-európai tengeri peremterületen *kívül*, a „Rimland” NATO-országok *mögött* helyezkedett el az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger felől nézve.

Borhi László disszertációjában maga is idéz több alkalommal „peremterületi-magterületi” koncepció által sugallt politikusi megnyilatkozásokat, így például Arthur Vanderbergtől, a szenátus külügyi bizottsága elnökétől a görög polgárháború kapcsán (81. o.)– „Az Egyesült Államok nem foglalkozhat Magyarországgal úgy, ahogy Görögországgal...Párhuzamos tragédiák, de nem kezelhetjük őket párhuzamos módon.” – vagy Heinrich von Brentano nyugatnémet külügyminisztertől 1956 kapcsán – „lehetlen lett volna katonai segítséget adni a felkelőknek”, de a szerző nem élt azzal a lehetőséggel, hogy amerikai levéltári forrásait a fentebb felvázolt Spykman-féle *Rimland-teória* szemszögéből is értékelje.

Az 1956-os magyar forradalom a „vörös magterületből” való hősies kitörés kísérletét jelentette, mely azonban teljes mértékben ütközött az eurázsiai „tengeri peremterületekre” koncentrált észak-amerikai geopolitikai felfogással és katonapolitikai gyakorlattal, mely Moszkvával szemben tengerparti szövetségeseket keresett s talált Norvégiától a Franco-

Spanyolországon át a muzulmán Törökországig terjedő hatalompolitikai bekerítési ívben. Ebből következően 1956 vonatkozásában is megfontolandó, hogy a két óceánra nyíló *maritim* nagyhatalom Egyesült Államok és a *tengerpart nélküli, Rimlandon kívül* található Magyarország bilaterális kapcsolatainak vizsgálata során mind az egyik, mind a másik ország vonatkozásában Napóleon egykoron tett, s azóta már sokszor beigazolódott geopolitikai tartalmú tétele, miszerint „*egy állam politikája földrajzában rejlik.*”

A szerző a 116. oldalon tesz arra utalást, de sajnos valóban csak utalást, hogy Camp Davidben Eisenhower-Hruscsov találkozára került sor. A II. világháború utáni amerikai-szovjet viszonyrendszerben, a kétpólusúvá vált világban Camp Davidnek meghatározó jelentősége volt, hiszen ez volt az első szovjet-amerikai csúcstalálkozó, melyet aztán később újabbak követtek, s ez volt az első alkalom, hogy a Kreml birodalom első embere amerikai meghívásra az Egyesült Államokba érkezett és mindez a magyar forradalom leverését követő harmadik évben. Az Egyesült Államokba, illetve Kanadába menekült 56-os magyarok ekkoriban megjelent sajtóanyaga arról tanúskodik, hogy megdöbbenve tapasztalták, hogy éppen Eisenhower tábornok-elnök meghívására a XX. századi Paszkievics – Hruscsov által megszemélyesítve – utánuk jött az újvilágba és hogy Hruscsovot, a magyar forradalom eltíróját a repülőtéren vörös szőnyeg és díszsortűzek várták. Az új nukleáris politikai összefüggés rendszerben és a réalpolitika alapján értelmezhető volt az Eisenhower elnök általi meghívás, hiszen ez a pártfőtitkári vizit éppen egy új globális erőviszony rendszer formálódásának fontos elemeként jelent meg (az 1957-es Szputnyik sokk és a szovjet holdrakéta sikerek időszakában vagyunk), ami természetesen érintette az amerikai-magyar kapcsolatokat is, ugyanakkor a disszertációban ez az éppen hogy csak fél sornyi utalás Hruscsov 1959-es látogatására meglepett. E helyen kérdezem tehát a szerzőtől, hogy a rendelkezésre álló amerikai, illetve magyar levéltári forrásoknak csak ennyi mondanivalója volt Camp David kapcsán? Kérdezem továbbá a szerzőtől azt is, hogy az Egyesült Államokban, (illetve Kanadában) élő 56-os emigráns magyarság hogyan viszonyult Hruscsov amerikai országjárásához, illetve hogy Kádár János egy évvel későbbi látogatása az ENSZ-ben, hogyan csapódott le a diplomáciai jelentésekben? A disszertációban ennek a két látogatásnak – a jelentőségéhez képest – nem látom a visszatükröződését. Amennyiben a szerző nem talált érdemleges amerikai, illetve magyar levéltári forrásokat a fenti kérdések vonatkozásában, s ez természetesen előfordulhat; de önmagában nézve is, mint amire korábban már utaltam, a Camp David jelentőségére való utalás minden bizonnyal a meglévő nemzetközi szakirodalom alapján megérdemelt volna legalább egy lábjegyzetnyi, jelzés értékű utalást.

Hiányérzetem jelzem annak kapcsán is, hogy két alkalommal is sor került amerikai-szovjet csúcstalálkozóra közvetlen szomszédságunkban, az 1961-es bécsi Kennedy-Hruscsov, illetve az 1979-es ugyancsak Bécsben tartott Carter-Brezsnyev csúcstalálkozókra gondolok, amelyek lényegében szinte említésre sem kerülnek a disszertációban, miközben az események horderejéből következően feltételezhető, hogy ennek kapcsán mind a magyar, mind az amerikai diplomáciai jelentések esetleg akár bőségesek lehetnek, melyek információtartalma netán a szerző fő kutatási témáját, a magyar-amerikai kapcsolatrendszer is érinthették. Amennyiben a szerző mégsem talált érdemleges forrásokat e két csúcstalálkozó kapcsán, azt legalább egy-egy lábjegyzet erejéig jelezhetette volna.

A VII. fejezet címe „Az enyhülés korszaka 1968-1978.” Ennek a fejezetnek az idő intervallumával kapcsolatban kérdezném a szerzőtől, hogy miért éppen az 1968-1978 közötti időszakot tekinti az enyhülés korszakának, miközben a nemzetközi szakirodalomban a korszak egésze vonatkozásában nem ez a jellemző két korszakoló évszám, illetve a magyar-amerikai kapcsolatok szemszögéből nézve is számomra nem egyértelmű ez a periódushatár vagy legalábbis a szerző által számomra nem kellően alátámasztott a dolgozatban.

A VII. fejezetben fogalmaz úgy a szerző a csehszlovákiai 1968-as szovjet beavatkozás kapcsán, hogy „1956-tal ellentétben 1968-ban már egyáltalán nem volt cél a kelet-európai országok kiszakítása a szovjet érdekszférából” (210. oldal). Kérdezem a szerzőtől, hogy 1956-ban amerikai részről volt-e valóban „kiszakítási” cél, azaz egy ország – s 1956. vonatkozásában ez csak Magyarország lehet – kiszakítása a szovjet érdekszférából? Borhi László a disszertáció IV. fejezetében és ezen belül is a „Janus arcú” amerikai politika alfejezetben leírtakban számomra legalábbis nem ezt bizonyítja: következésképp 1956. és 1968. összehasonlítása vonatkozásában – éppen a szerző argumentációját követve – úgy gondolom nem helyénvaló megfogalmazás a „kiszakítás” definíció alkalmazása.

Minden bizonnyal a dolgozat értékét emelte volna, amennyiben egy-egy összeállítást, táblázatot szerepeltetett volna a szerző, melyben feltüntette volna, hogy kik voltak a Budapesten szolgáló amerikai nagykövetek, illetve a Washingtonban a magyar missziót vezető magyar nagykövetek 1941-1991 között. Ezen a ponton kívánom megjegyezni azt is, hogy váltakozva szerepel követ, illetve nagykövet, mind az amerikai, mind a magyar misszióvezetőknél. A diplomáciában nem csekély jelentősége van, hogy valaki *követ* vagy *nagykövet*, illetve hogy a diplomáciai kapcsolatok *követségi* vagy *nagykövetségi* szinten állnak.

A disszertáció egészén látszik, hogy egy gondosan, többszörösen átfésült munkát tett le a szerző és ezt a pozitív értékelést a dolgozat szerkesztésével és stílusával kapcsolatban még

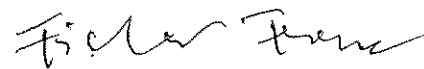
abban az esetben is fenntartom, ha a főszövegben, de még inkább a lábjegyzetben bennmaradt egy-két a szerzőnek a kézirattal kapcsolatban saját magának szóló szerkesztői figyelmeztetés, így pl. 821 lábjegyzet: „hiányos”; a 924, 928, 941, 934 lábjegyzeteknél pedig a „megnézni” figyelmeztetések, s mindez figyelemfelhívóként kövéren szedve.

A disszertáció végére érve az opponens számára úgy tűnik, hogy a dolgozat zárásaként szükséges lett volna a szerző összegző megállapításait tartalmazó záró gondolatsor, befejezés. Jelen formájában a disszertáció elvarratlannak tűnik. Áttanulmányozva a dolgozat 23 oldalas bevezetését, ami egyúttal a tézisek törzsanyagát is adja, úgy gondolom, hogy éppen e bevezetés utolsó pár oldala, akár a dolgozat befejezéseként is szolgálhatott volna, beleértve az itt szereplő a, b, c, d) pontokat is, amelyekről a szerző úgy gondolja, - s tegyük hozzá a magunk részéről, hogy megalapozottan - hogy új szempontokkal világította meg a fél évszázadnyi magyar-amerikai kapcsolattörténetet.

Összegzés:

Megállapítható, hogy Borhi László előző években folytatott kutatói tevékenysége és a doktori értekezésében felvázolt kutatási célok és eredmények szinkronban vannak egymással. Az akadémiai doktori disszertációja egy olyan szintézisre törekedett, amelyet a jelölt korábbi kutatói tevékenységével, az értekezés témakörében megjelent közel negyven tudományos közleményével, - melynek harmada angol nyelvű - hitelesen alátámasztott.

Borhi László akadémiai doktori munkája – „Hadüzenettől rendszerváltásig. Az Egyesült Államok és Magyarország, 1941-1991” – tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez és a nyilvános védés kitűzését javaslom.

Dr. Fischer Ferenc

az MTA doktora

intézetigazgató egyetemi tanár

Pécs, 2011. augusztus 30.